

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΑΥΣΙΟΣ

ΜΑΧ HORKHEIMER

**ΑΠΑΡΧΕΣ
ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΤΑΚΗ ΚΟΝΔΥΛΗ**

**ΑΘΗΝΑ
1971**

- * Το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε πρώτη φορά στη Στουτγάρδη το 1930, με τίτλο *Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie*.
- * Η μετάφραση έγινε από το γερμανικό πρωτότυπο. Το κείμενο είναι πλήρες και χωρίς συντομεύσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ἀναξαγόρα 1 Ἀθήνα. - Τηλ. 546.241

Ὁ Μάξ Χορκχάιμερ γεννήθηκε στὴ Στουτγάρδη στὰ 1895. Στὰ 1922 ἔγινε διδάκτορας τῆς φιλοσοφίας, στὰ 1925 ἔκαμε τὴν ὑφηγεσίαν του μὲ μιὰν ἐργασία πάνω στὴν «Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δυνάμεως» τοῦ Κάντ καὶ στὰ 1930 ἀναγορεύθηκε τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Κοινωνικῆς φιλοσοφίας καὶ διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν στὴ Φραγκφούρτη τοῦ Μάιν. Στὰ 1933 μετανάστευσε κι ἵδρυσε παρακλάδια τοῦ Ἰνστιτούτου στὴ Γενέβη, στὴν École Normale τοῦ Παρισιοῦ καὶ τελικὰ στὸ πανεπιστήμιο Κολούμπια τῆς Ν. Ὑόρκης, ὅπου τὸν ἀκολούθησαν οἱ συνεργάτες του ἀπὸ τὴ Φραγκφούρτη. Ἐξέδιδε τὸ Zeitschrift für Sozialforschung, ὅπου συνέχισε τὴ δημοσίευση τῶν θεωρητικῶν του ἐργασιῶν. Στὰ 1936 δημοσίευσε τὶς Studien über Autorität und Familie, ποὺ συντάχτηκαν κάτω ἀπ' τὴν καθοδήγησή του, ἐνῶ στὰ 1949-50 στάθηκε ὁ ἐκδότης τῆς σειρᾶς Studies in Prejudice. Στὰ 1947 παρουσιάστηκε τὸ Eclipse of Reason καὶ στὸν ἴδιο χρόνο τὸ Dialektik der Aufklärung, ποὺ γράφτηκε μαζὶ μὲ τὸν Τ. Ἀντόρνο. Στὰ 1950 ξαναγύρισε στὴ Φραγκφούρτη καὶ ἐπανίδρυσε τὸ Ἰνστιτούτο. Ἀπὸ τὸ 1951-1953 ἦταν πρύτανης τοῦ ἐκεῖ πανεπιστημίου κι ἀπὸ τὰ 1954-1959 δίδασξε παράλληλα καὶ στὸ Σικάγο. Στὰ 1960 ἔγινε ἐπίτιμος πολίτης τῆς Φραγκφούρτης, ἐνῶ στὰ 1970 ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο κι ἰδιωτεύει.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
I. 'Ο Μακιαβέλλι και ή ψυχολογική αντίληψη τής ιστορίας	11
II. Φυσικό δίκαιο και ιδεολογία	40
III. 'Η Ούτοπία	79
IV. 'Ο Βίχο και ή μυθολογία	97

ΜΑΝΕΙΝ ΤΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΡΑΪΩΤΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ γραφτὸ τοῦτο περιέχει μερικὰ πονήματα ποὺ γράφτηκαν γιὰ προσωπικὴ κατανόηση τῶν θεμάτων. Στὴν πρόθεσή τους δὲν ἀνήκει ἡ ἐπίτευξη καινούργιων πορισμάτων τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας. Ὁ συγγραφέας ἔχει τὴν πεποίθηση ὅτι καὶ ὁ σημερινὸς στοχασμὸς πάνω στὴν ἱστορία ἐντάσσεται σὲ εὐρείες ἱστορικὲς συναρτήσεις ποὺ οἱ ρίζες τους προχωροῦν βαθύτερα ἀπὸ τὸ παρόν. Αὐτὸ τὸν παρακίνησε ν' ἀναζητήσει κάμποσες παραδοσιακὲς θεωρήσεις, ποὺ φαίνονται σημαντικὲς γιὰ τὴν κατανόηση τῆς σημερινῆς θέσης τῶν φιλοσοφικοῖστορικῶν προβλημάτων, μέσα σὲ ιδιαίτερα σπουδαῖες προγενέστερες διαμορφώσεις τους, ἔτσι ὥστε νὰ μάθει ἀπ' αὐτὲς κάτι χειροπιαστὰ χρήσιμο.

Ὡστόσο μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι δίχως ἀξία ἡ δημοσίευση τούτης τῆς ἐργασίας. Ἀκόμη κι ἂν ἐδῶ δὲν ἀναπτύσσεται, σὲ συνάφεια μὲ τὰ προβλήματα, ἡ βασικὴ φιλοσοφικοῖστορικὴ πεποίθηση τοῦ συγγραφέα, ὅμως, ἀκριβῶς σὰ συνέπεια τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ, τὰ προβλήματα παρουσιάζονται καὶ συζητιοῦνται στὰ βασικά τους στοιχεῖα καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ παρόν.

Ἔτσι, οἱ διασαφήσεις πάνω στὴν ψυχολογικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ποὺ ἀναπτύσσεται στὸν Μακιαβέλλι, μπορεῖ ν' ἀποκτήσουν σημασία ὄχι μονάχα σχετικὰ μὲ σύγχρονες ἱστορικὲς θεωρίες, ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὴν ψυχολογία, ἀλλὰ καὶ σχετικὰ μὲ ζητήματα τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας.

Οἱ ἀντιρρήσεις στὴν ἄποψη τοῦ Μακιαβέλλι οὐσιαστικὰ προσανατολίζονται πρὸς τὴν ἔννοια τῆς κοινωνίας, ποὺ γι' αὐτὴν γίνεται λόγος στὴ διδασκαλία τοῦ φυσιο-

κ ο ὕ δ ι κ α ί ο υ του Χόμπς. Τούτες ἐδῶ οἱ βασικὲς σκέψεις ἀκόμα περιέχονται σὲ πολλὲς σημερινὲς θεωρίες γιὰ τὴν πολιτεία καὶ γιὰ τὸ δίκαιο. Ἐπίσης, στὸ σύστημα τοῦ Χόμπς παρουσιάζεται τὸ πρόβλημα τῆς ἰ δ ε ο λ ο γ ί α ς, μιᾶς ὀρισμένης λειτουργίας μέσα στὸν κοινωνικὸ ἀγῶνα. Σήμερα αὐτὸ βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τῆς φιλοσοφικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς συζήτησης.

Ἄν ἡ ἰδεολογία δημιουργεῖ τὴν ἐπίφαση, ἡ Ο ὕ τ ο π ί α ἀπεναντίας εἶναι τὸ ὄνειρο τῆς «ἀληθινῆς» καὶ δίκαιης βιοτικῆς τάξης πραγμάτων. Αὐτονόητα συνεργεῖ σὲ κάθε φιλοσοφικὴ ἀξιολόγηση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία συλλαμβάνονται σὰν στάσεις κοινωνικῶν ὁμάδων βγαλμένες ἀπὸ τὴ συνολικὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα.

Ὁ Βίκο ἔκαμε βασικὸ θέμα τῆς «Καινούργιας Ἐπιστήμης» τοῦ τῆ νομοτελειακῆ ἐξάρτησης τῶν πολιτισμικῶν τομέων ἀπὸ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας· τὸ λαμπρότερο μέρος τοῦ ἔργου του εἶναι ἡ διαπραγμάτευση τῆς μ υ θ ο λ ο γ ί α ς σὰν καθρέφτη πολιτικῶν καταστάσεων. Σήμερα ἡ μυθολογία ἔχει τραβήξει καὶ πάλι τὴν προσοχὴ ὄχι μόνο μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς ἰδεολογικῆς συνειδησιακῆς μορφῆς, ἀλλὰ ἐξίσου καὶ σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας τῆς πρωτόγονης σκέψης.

Τὰ φιλοσοφικοῖστορικὰ προβλήματα, ποὺ ἐξετάζουμε ἐδῶ, δὲν ἔχουν κοινὴ μονάχα τὴ σημερινὴ τους σημασία, ἀλλὰ καὶ ἀνέκυψαν στὴν πρῶτη μορφή τους, γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε ἐδῶ, ἀπὸ τὴν ἴδια κατάσταση: δηλαδὴ τὴν ἀστικὴ κοινωνία, ποὺ ἐδραιωνόταν κι ἀπελευθερωνόταν ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος. Σχετίζονται ἀναγκαῖα μὲ τὶς καθορισμένες ἀνάγκες, ἐπιθυμίες, χρεῖες κι ἀντιφάσεις αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ χαρακτηρίζουμε σὰ ζητήματα τῆς «ἀ σ τ ι κ ῆ ς φ ι λ ο σ ο φ ί α ς τ ῆ ς ἰ σ τ ο ρ ί α ς».

Φραγκφούρτη τοῦ Μάιν, Ἰανουάριος 1930

Μὰξ Χορκχάιμερ.

I. 'Ο Μακιαβέλλι και ἡ ψυχολογικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας

Στὴν Ἀναγέννησι μπηκε ἡ δάση τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τῆς νεότερης ἐποχῆς. Τὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἐξακριβώσει, μὲ τὴ βοήθεια ἐμπειρίας καταταγμένης συστηματικῶς, κανονικότητες μέσα στὴν πορεία τῆς φύσης, γιὰ νὰ μπορέσει διαμέσου τῆς γνώσης της νὰ ἀσκήσει ἢ νὰ ἐμποδίσει κατὰ βούληση ὀρισμένες ἐπενέργειες — μὲ ἄλλα λόγια: γιὰ νὰ κυριαρχήσει πάνω στὴ φύση στὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἔκταση. Ἐνῶ ἡ πνευματικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου στὸν Μεσαίωνα κατευθυνόταν οὐσιαστικῶς στὸ νὰ γνωρίσει τὸ νόημα καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς (κι ἔτσι κατὰ τὸ μέγιστο μέρος της εἶχε ἀναλωθεῖ στὴν ἐρμηγεία τῆς ἀποκάλυψης, καθὼς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κι ἀρχαίων αὐθεντιῶν), στὴν Ἀναγέννησι ἀρχισαν οἱ ἀνθρώποι ν' ἀναρωτιοῦνται, ἀντὶ γιὰ τὸν ἐκεῖθεν σκοπὸ, ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ τὸν διακριβώσουν μεσ' ἀπὸ τὴν παράδοσι, γιὰ τίς ἐντεῦθεν αἰτίες, ποὺ πρέπει νὰ ἐξακριβωθοῦν μὲ τὴν αἰσθητὴ παρατήρησι.

Στὴν καινούργια ἐπιστήμη ἀνήκει ἐπίσης ἡ πεποίθησι γιὰ μιὰ κάποια ὁμοιομορφία τῆς πορείας τῆς φύσης. Παρατηρήσεις, ὅπως ὅτι ἓνα σῶμα ποὺ πέφτει ἐλεύθερα κινεῖται μὲ ὀρισμένη ταχύτητα ἢ ὅτι ἡ συνένωσι δυὸ οὐσιῶν παράγει μιὰ καινούργια, ἢ ὅποια φανερώνει ἄλλες ιδιότητες ἀπ' ὅτι τὰ συστατικὰ της μέρη, ἢ ὅτι ἡ λήψι ἑνὸς φαρμάκου ἐξου-

δετερώνει ὀρισμένα συμπτώματα δηλητηρίασης, μονάχα τότε ἔχουν ἀξία γιὰ τὴν κοινωνία, ὅταν αὐτὰ τὰ συμβάντα ἐπαναλαμβάνονται καὶ στὸ μέλλον, δηλ. ὅταν ὁ τύπος γιὰ τὴν ἐλεύθερη πτώση παραμένει ὁ ἴδιος, ὅταν ἡ συνένωση τῶν δυὸ οὐσιῶν ὀδηγεῖ κάθε φορά στὰ ἴδια ἀποτελέσματα καὶ ὅταν τὸ γιατρικὸ ἐκεῖνο ἐξουδετερώνει τὴ δηλητηρίαση καὶ σὲ μεταγενέστερες περιπτώσεις. Μπορεῖ τούτη ἡ ὁμοιότητα τῶν μελλοντικῶν μὲ τὰ περασμένα συμβάντα νὰ συλλαμβάνεται ὅσοδήποτε ὀρίστα, μπορεῖ οἱ ἀτομικὲς διαφορὲς τῆς κάθε ξέχωρης περίπτωσης νὰ ἐξαίρονται ἀκόμα πάρα πολὺ καὶ νὰ ὑπογραμμίζεται ἡ δυνατότητα διαταρακτικῶν ἐπιρροῶν καθὼς καὶ ἡ μεταβλητότητα τῶν συνθηκῶν: ἡ ἀξία τῶν φυσικῶν νόμων, γιὰ τὴν ὁποία γνοιάζεται ἀδιάκοπα ἡ καινούργια ἐπιστήμη πού ἰδρύθηκε στὴν Ἀναγέννηση, ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ μελλοντικὴ ἐπανάληψη περιπτώσεων ὅπου ὀφείλουν νὰ ἰσχύουν οἱ νόμοι, δηλ. ἐξαρτιέται, καὶ ἀπὸ τὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῶν νόμων αὐτῶν*. Στὴν καινούργια ἐπιστήμη τῆς Ἀναγέννησης ἡ δυνατότητα φυσικῶν νόμων, καὶ ἔτσι καὶ ἡ κυριαρχία πάνω στὴ φύση, ἐμφανίζεται σὰν λογικὰ ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν προϋπόθεση ἐνὸς κανονικοῦ συμβαίνειν μέσα στὴ φύση.

Ἡ πεποίθηση γιὰ τὴν ὁμοιομορφία ὑπόκειται στὴν ἀνάπτυξη τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας, στὴν εἰσαγωγή μαθηματικῆς γνώσης στὶς ἐπιστῆμες αὐτές, στὴ δημιουργία μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ ἰατρικῆς. Καθαυτὴ δὲν εἶναι ἐπιστημονικὰ ἀποδείξιμη, παρὰ ἓνα ὑποθετικὸ σχῆμα. Στὸ θετικισμὸ τοῦ 19ου αἰ. καταπιάστηκαν νὰ τὴν ἐμπεδώσουν σὰν ἐμπειρικὸ γεγονὸς, διακηρύσσοντας πὼς παντοῦ εἶχε παρατηρηθεῖ ὅτι ὑπῆρχαν τέτοιες κανονικότητες, πού μποροῦμε νὰ τὶς ἐξακριβώσουμε ὁποιαδήποτε σι-

* Βέβαια, γιὰ τὴν καινούργια ἐπιστήμη ἔχει μιὰν ἀξία, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς θεωρητικῆς διάταξης, καὶ ἡ διατύπωση φυσικῶν νόμων πού ἡ ἐφαρμογὴ τους στὸ μέλλον εἶναι ἀμφίβολη: ὅμως ἡ ἀξία αὐτὴ στηρίζεται στὴ δυνατότητα εὑρεσης ἄλλων νόμων, πού ἡ πραγμάτωσή τους δὲν εἶναι τὸ ἴδιο περιορισμένη.

γμή επιθυμοῦμε, ὅτι μιὰ πρόβαση, ἡ ὁποία εἶχε πραγματοποιηθεῖ παντοῦ καὶ πάντα μέσα στὴ φύση μὲ ὀρισμένο τρόπο π ρ ἰ ν ἀπὸ αὐτὴ τὴ στιγμή, πραγματοποιεῖται καὶ μετὰ, κι ὅτι ἔτσι τάχα τεκμαίρεται ἐπαγωγικὰ ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς ὁμοιομορφίας (1). Ἐδῶ παραβλέφθηκε ὅτι τοῦτος ὁ συλλογισμὸς μονάχα τότε ἀποδείχνεται, ὅταν προϋποθέσουμε τὴν πρὸς ἀπόδειξη πρόταση. Ἡ ὁμοιομορφία τῆς φύσης στὸ παρελθόν θεμελιώνει τὴν πρόταση γιὰ τὴν ὁμοιομορφία στὸ μέλλον μονάχα στὸ βαθμὸ πού ἀποδεχόμαστε ὅτι τὸ μέλλον θ' ἀντιστοιχεῖ στὸ παρελθόν· ἀλλὰ ἔτσι προϋποτίθεται ἀκριβῶς ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο ρωτᾶμε κι ἐπίσης, κανέναν νόμος περὶ οὐσίας, ὅπως κι ἂν εἶναι, καὶ καμιὰ γνώση, γινωμένη κατὰ τὸν τρόπο τῶν μαθηματικῶν νόμων, δὲ θεμελιώνει τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε· γιατί τὰ μαθηματικά πραγματεύονται ἀφηρημένες πιθανότητες, ἐνῶ στὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ὁμοιομορφία δηλώνεται κάτι γιὰ τὸν πραγματικὸ κόσμο. Φυσικὰ εἶναι βέβαιον ὅτι χωρὶς αὐτὴ τὴν προϋπόθεση θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ ἰδιαίτερη ἐκείνη ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση, ὅπως τὴ διαμόρφωσε ἡ νεότερη ἐποχὴ οὐσιαστικὰ μέσα στὴ μαθηματικὴ - μηχανικὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας στὴ δημιουργία της εἶναι δεμένη ἀναπόσπαστα μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς βιομηχανίας· χωρὶς ἀναφορὰ στὴν κυριαρχία τούτης τῆς κοινωνίας πάνω στὴ φύση, διόλου δὲ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ καὶ τούτη ἡ ἐπιστήμη.

Ὅμως ἡ κοινωνία δὲ βασίζεται μονάχα στὴν κυριαρχία πάνω στὴ φύση στὴ στενότερη ἔννοια, στὴν εὕρεση καινούργιων μεθόδων παραγωγῆς, στὴν κατασκευὴ μηχανῶν καὶ στὴ διατήρηση μιᾶς κάποιας ὑγιεινῆς κατάστασης, ἀλλὰ ἐξίσου βασίζεται καὶ στὴν κυριαρχία ἀνθρώπων πάνω σὲ ἀνθρώπους. Τὸ σύνολο τῶν δρόμων, πού ὀδηγοῦν σ' αὐτὴν, καὶ τῶν μέτρων, πού ἐξυπηρετοῦν τὴ διατήρηση τούτης τῆς κυριαρχίας, λέγεται πολιτικὴ. Τὸ μεγαλεῖο τοῦ Μακιαδέλλι εἶναι ὅτι στὸ κατώφλι τῆς καινούργιας κοινωνίας διάγνωσε τὴ δυνατότητα μιᾶς ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς, πού ὡς πρὸς τίς ἀρχές της ν' ἀνταποκρίνεται στὴ φυ-

σική και στην ψυχολογία τῶν νεότερων χρόνων, και διατύπωσε ἀπλᾶ και σίγουρα τὰ στοιχεῖα της. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος γιὰ νὰ ἐρευνήσουμε ὡς ποῖο σημεῖο ὁ Μακιαβέλλι εἶχε συνείδηση τούτης τῆς ἀναλογίας και ποιά κεντρίσματα χρωστοῦσε στην ἀνάγνωσι ἀρχαίων συγγραφέων ἢ σύγχρονων ἐρευνητῶν: ἡ πρόθεσή του εἶναι καθαρὴ και ξάστερη. Στην πραγματικὴ κοινωνία οἱ ἄνθρωποι ἐξουσιάζονται ἀπὸ ἄλλους ἄνθρώπους πάνω στη βάση παρατηρήσεων και μιᾶς συστηματικῆς μελέτης τῶν γεγονότων ὀφείλουν ν' ἀντληθοῦν οἱ γνώσεις γιὰ τὸ πῶς ἀποχτιέται και διατηρεῖται ἡ κυριαρχία. Αὐτὸ τὸ νόημα και κανένα ἄλλο — ἂν ἀφήσουμε στην ἄκρη τὶς καλλιτεχνικὲς δικιμὲς του—ἔχουν ὅλα του τὰ γραφτά, προπαντὸς τὸ κύριο ἔργο του: «Διατριβὲς πάνω στην πρώτη Δεκάδα τοῦ Τίτου Λιβίου», και ἄκόμα τὸ περίφημο γραφτὸ «Ὁ Ἡγεμόνας», πὺν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν αὐτοτελὲς κομμάτι ἀπὸ τὸ κύριο ἔργο, ἀλλὰ ἐπίσης και ἡ ἐξαιρετικὴ «Φλωρεντινὴ Ἱστορία» του (2).

Ἐπιδιώκοντας τὸ σκοπὸ του, δηλ. τὴν ἀνακάλυψη νομοτελειῶν, ὁ φυσικὸς ἐρευνητὴς ἔχει κατὰ κανόνα τὶς περιπτώσεις πρόχειρες μπροστά του. Ἄν ἐξαιρέσουμε ὀρισμένα προβλήματα τῆς ἀστρονομίας, τῆς γεωλογίας και κάμποσων ἄλλων κλάδων τοῦ γνωστικοῦ τομέα, εἶναι σὲ θέση νὰ φέρει μπροστά του, στην πληρότητα πὺν ἐπιθυμεῖ, τὰ ἀντικείμενα τῆς παρατήρησής του. Κατὰ κανόνα μπορεῖ νὰ προκαλέσει πειραματικὰ τὰ διάφορα φαινόμενα, ἐνῶ οἱ ἐννοίες και οἱ προτάσεις του βασίζονται κατὰ μεγάλο μέρος σὲ δική του ἢ τουλάχιστο σὲ καταρχὴ ἐπαναλήψιμη αἰσθητικὴ ἐμπειρία. Ἡ φυσικὴ και ἡ χημεία, ὅπως ἐπίσης ἡ ψυχολογία και ἡ ἱατρικὴ, βρίσκουν τὰ ἀντικείμενα τῶν παρατηρήσεών τους στὸ παρόν, σὰ δεδομένα, και διαθέτουν ἕνα κάποιο χῶρο γιὰ τὸ πείραμα, πὺν πρέπει νὰ προετοιμαστεῖ κατὰ βούληση. Ἀντίθετα, τὸ ὕλικὸ γιὰ τὴν ἐπιστήμη τοῦ Μακιαβέλλι τὸ προσφέρει προπαντὸς τὸ παρελθόν. Βέβαια, ὁ Μακιαβέλλι μπόρεσε, σὰν ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς Φλωρεντίας, ἐνὸς ἀπὸ τὰ πιὸ προηγμένα τότε κράτη, νὰ παρατηρήσει σημαντικὰ πολιτικὰ συμβάντα μέσα και ἔξω ἀπὸ τὴν

Ἰταλία· μέσα στήν ὀρμή του καί στήν προσπάθειά του νά κερδίσει ξανά ἐπιρροή καθρεφτίστηκαν μπροστά στά μάτια του κοινωνικά κινήματα ὄχι μικρῆς σημασίας. Τά ἔργα του ἀποδείχνουν ὅτι παρακολούθησε τήν δική του ἐποχή μέ ὕψιστη ἀκρίβεια· στά οὐσιαστικά ὅμως ἀναγκάζεται νά καταφύγει στήν ἱστορία: στόν πολιτικό ἐρευνητή, δίπλα στό παρόν, πρέπει νά προσφέρει καί τὸ παρελθόν τὰ παραδείγματα, ἀπό τὰ ὁποῖα θ' ἀντληθοῦν οἱ κανονικότητες. Ὅταν ὁ Μακιαβέλλι διερευνᾷ τή ρωμαϊκή ἱστορία μέ τή βοήθεια τοῦ Λιδίου, ἀναζητᾷ σ' αὐτήν τοὺς αἰώνιους κανόνες, μέ τοὺς ὁποῖους κυριαρχοῦνται οἱ ἄνθρωποι.

Ἡ πρόταση γιὰ τήν ὁμοιομορφία τοῦ συμβαίνειν δέ μπορεῖ νά χωριστεῖ λογικά ἀπὸ τούτη τήν πρόθεση τοῦ Μακιαβέλλι. Ἄν οἱ ἀνθρώπινες ομάδες, πού συμπεριλαμβάνονται μέσα στό κράτη, δέν ἀντιδρῶν, στό παρόν καί στό μέλλον, μέ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως καί στό παρελθόν, ἂν τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, μέ τὰ ὁποῖα συνδέονται τοῦτες οἱ ἀντιδράσεις, δέν παραμένουν τὰ ἴδια, τότε ὅλα τὰ γραφτά τοῦ Μακιαβέλλι θὰ εἶχαν ξαστογήσει ἀπὸ τὸ σκοπὸ τοῦ συγγραφέα τους καί ἡ δική του ἢ ἐπιστήμη θὰ ἦταν μονάχα ὄνειρο γι' αὐτόν. Ἡ πραγματολογικὴ τούτη ἀντίληψη δίνει στό γραφτά τοῦ Μακιαβέλλι καί τήν ἐξωτερικὴ μορφή. Ὅποιος ἀνοίξει τὸ κύριο ἔργο, τίς «Διατριβές», θὰ ἰδεῖ ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ κεφάλαια ἀρχίζουν μέ τήν ἀπόδοση ἐνὸς περιστατικοῦ πού ἀφηγεῖται ὁ Λίδιος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατόπι — συνήθως μέ βάση τήν ἀντλήση κι ἄλλων παραδειγμάτων ἀπὸ τήν ἀρχαία ἢ τή νεότερη ἱστορία — ἐξάγεται μιὰ γενικὴ πρόταση. Στὸ βιβλίον γιὰ τὸν «Ἡγεμόνα» τίθενται ἐπὶ μέρους πολιτικά, καί κυρίως γιὰ ἕνα ἡγεμόνα σημαντικά, ζητήματα καί τὸ καθένα γίνεται ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης σ' ἕνα μικρὸ κεφάλαιο, κατὰ κανόνα μέ βάση ἐπίσης παραδείγματα. Ἡ «Φλωρεντινὴ Ἱστορία» εἶναι ἕνα καί μόνο μεγάλο παράδειγμα: εἶναι μιὰ συλλογὴ ἐμπειρικοῦ ὕλικου στήν ὑπηρεσία τῆς μελλοντικῆς πολιτικῆς.

Ὁ ἰσχυρισμὸς γιὰ τήν ὁμοιότητα τῆς οὐσίας τῶν ἀν-

θρώπων βρίσκεται διατυπωμένος στις «Διατριβές» με τη μορφή ότι «...οί άνθρωποι... γεννιούνται, ζουν και πεθαίνουν, μά η φύση τους μένει πάντα η ίδια, γιατί είναι όλοι γραμμένοι στο ίδιο βιβλίο» (3). Η θεωρία για την αμετάβλητη ανθρώπινη φύση σημαδεύει παντού το έργο του Μακιαβέλλι. «Όποιος μελετάει τὰ τωρινὰ καὶ τὰ περασμένα», γράφει στο κύριο έργο του (4), «βλέπει άμέσως ότι σ' όλες τις πολιτείες καὶ σ' όλους τούς λαούς ελογιούνται οί ίδιες λαχτάρες κι οί ίδιες διαθέσεις, τέτοιες πού σταθήκανε πάντα. Είναι λοιπόν εύκολο, για όποιον εξετάζει φιλόπονα τὰ περασμένα, νά προβλέπει καὶ τὰ μελλούμενα, καὶ νά βρίσκει τὸ φάρμακο πού δίνανε στην κάθε περίπτωση οί άρχαίοι ἢ πάλι, άμα δέ βρίσκει φάρμακο παλιό, νά σκέφτεται κάποιο καινούργιο, με οδηγό τήν όμοιότητα τῶν περιστάσεων». Σ' ένα άλλο χωρίο λέει ο Μακιαβέλλι: «Οί γνωστικοί άνθρωποι συνηθίζουνε νά λένε, κι όχι τυχαία ούτε άδικα, πώς, όποιος θέλει νά δει τί θά γίνει, άς εξετάσει τί έγινε: γιατί όλα του κόσμου τὰ πράματα έχουνε σέ κάθε εποχή τήν αντιστοιχία τους με τούς άρχαίους καιρούς. Κι αυτό γίνεται επειδή, άφού όλα τὰ κάνουν άνθρωποι πού έχουν κι είχαν πάντοτε τὰ ίδια πάθη, άναγκαία καταλήγουνε όλα καὶ στο ίδιο άποτέλεσμα» (5). Όσους θεωρουν τὸ δρόμο του άβαστο καὶ δέ θέλουν νά πιστέψουν ότι μπορούμε νά μεταφέρουμε τὰ περασμένα στο μέλλον καὶ νά τὰ μιμηθούμε, ο Μακιαβέλλι τούς θεωρεί άπαιδευτους καὶ στενοκέφαλους: «...λές κι άλλαξε άπό τήν άρχαιότητα ἢ κίνηση, ἢ διάταξη κι ἢ δύναμη τ' ούρανοῦ, του ἡλιου, τῶν στοιχείων καὶ τῶν ανθρώπων» (6).

Έδω προβάλλει ένα ζήτημα πού πάντοτε άπασχόλησε τή μακιαβελλική έρευνα: ποιόν ύπηρετεῖ ἢ επιστήμη τῆς πολιτικῆς; ποιός πρέπει νά κυριαρχεῖ πάνω στους ανθρώπους, σύμφωνα με τόν Μακιαβέλλι; ἢ — με πιδ φιλοσοφικοϊστορική τοποθέτηση του προβλήματος — ποιά μορφή τῆς κυριαρχίας, δηλ. για τόν Μακιαβέλλι: ποιά κρατική μορφή δείχτηκε στην ιστορία ἢ καλύτερη ἢ ποιά όφείλει άκόμα νά διαμορφωθεί μέσα στην πορεία τῶν πραγμάτων;